

1999. 9. Akkoc v. Turkey judgment of 10 October 2000. 10. Ilhan v. Turkey judgment of 27 June 2000. 11. Keenan v. the United Kingdom judgment of 3 April 2001. 12. Dulas v. Turkey judgment of 30 January 2001. 13. Selcuk and Asker v. Turkey judgment of 24 April 1998. 14. Bilgin v. Turkey judgment of 16 November 2000. 15. Tas v. Turkey judgment of 14 November 2000. 16. Kurt v. Turkey judgment of 25 May 1998. 17. Cakici v. Turkey judgment of 8 July 1999. 18. Akdeniz and others v. Turkey judgment of 31 May 2001. 19. Campbell and Cosans v. the United Kingdom judgment of 25 February 1982. 20. Aerts v. Belgium judgment of 30 July 1998. 21. Bulus v. Sweden judgment of 5 November 1984. 22. X. v. Belgium judgment of 15 May 1961. 23. X. v. Switzerland judgment of 28 June 1980. 24. Berrehab v. Netherlands judgment of 21 Jun 1988. 25. Harabi v. Netherlands judgment of 13 January 1986. 26. Tyrer v. the United Kingdom judgment of 15 March 1978. 27. Price v. the United Kingdom judgment of 10 July 2001.

Надійшла до редколегії 26.04.05

А.М. Куліш

ЗАКОННІСТЬ І ПРАВОПОРЯДОК: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядаючи проблему забезпечення правопорядку як мети діяльності правоохоронної системи, необхідно зазначити, що якщо стосовно якоїсь сфері громадських відносин використовують поняття «порядок», то під ним розуміють стан стійкої їх упорядкованості. У цьому плані йдеться про соціальний, економічний, політичний і правовий порядок. У розглядуваному нами аспекті слово «правовий» вказує на те, що порядок як явище утворюється у зв'язку з правом і базується на ньому. Іншими словами, у якості найважливішої передумови виникнення правопорядку виступають юридична норма і механізми, які забезпечують її видання і втілення в життя. Отже, правопорядок – результат реалізації юридичних норм.

До складу поняття, змісту правопорядку, його визначення (виділення сутнісних ознак) вкладаються зазвичай найрізноманітніші моменти. Кажуть про сукупність, систему правових відносин, порядок у них, про реалізованість законності, прав і свобод, прав і обов'язків громадян; про режими законності чи права, про підлеглисть суб'єктів правовим розпорядженням у взаємних відносинах; про форми реалізації права й втілення законності в правовідносини; про стан впорядкованості відносин, заснованих на праві тощо [1, с.232; 2, с.190; 3, с.20; 4, с.18]. Подібне різноманіття в підходах свідчить, по-перше, про слабку розробленість даної проблематики. Тільки цим можна пояснити той факт, що у багатьох підручниках, навчальних посібниках, курсах лекцій, монографіях з теорії права та теорії управління правоохоронними органами відсутні розділи, присвячені висвітленню проблеми забезпечення правопорядку, або їй присвячено 0,5–1,5 сторінки. Навряд чи такий стан можна визнати нормальним. Уся юридична наука в остаточному підсумку повинна сприяти встановленню правопорядку, інакше наукові дослідження залишаться замкнутими самі на собі. Але вказаний цільовий результат, на жаль, ще не здобув належного місця в наукових пошуках. По-друге, не можна отожднювати правовий лад із іншими соціальними чи правовими явищами та категоріями. Він має свої характерні риси і якісну

визначеність, що зумовлює неприпустимість його ототожнення з сукупністю чи системою правовідносин, із правом і законністю, з правовим режимом тощо. Неприпустимо не розрізняти мету й засоби її досягнення, причини і наслідки, умови і результат здійснення поставленого завдання. По-третє, виділення однієї з істотних ознак правопорядку як загальної і вичерпної не розкриває складність і багатогранність явища, а такі спроби в літературі спостерігаються. Зазвичай виділяються далеко не рівнозначні моменти, що підкреслює односторонність підходу. А тут необхідний комплексний аналіз. Важливо показати сутнісну, змістовну і зовнішню сторони правопорядку, його основні форми та прояви; особливості та властивості; систематичність, послідовність, черговість, повторюваність процесів, рівень їх поширеності; виділити соціальні характеристики й оціночні вимоги.

Іноді стверджують, що правопорядок суть державний, конституційний порядок. Звісно, в певному аспекті ці поняття збігаються. Але не можна не враховувати й іншого. Не завжди державні питання отримують належне правове регулювання і оформлення. Та й Конституція регулює не всі правові сторони життя. Тому ставити знак рівності між цими категоріями неприпустимо. У даному випадку виділяється лише один зв'язок, хоча й суттєвий, – державна, конституційна підпорядкованість і характеристика правопорядку. Але вказані масштабні і об'ємні характеристики далеко не завжди збігаються, вони нерівнозначні по суті. У державі є право, закони, їх реалізація, сукупність відносин, що виникає на цій основі. Але в одних державах існує правова порядок, а в інших – ці засоби виступають правовою оболонкою беззаконня, як це має місце при тоталітарних режимах.

Лише за демократичних і гуманних режимах, коли право виявляє себе як мистецтво справедливості, породжує правовий порядок. При недемократичних формах державної влади це правова оболонка сваволі. Тому під час аналізу правового порядку важливо враховувати соціальну сутність державної влади і чинної конституції.

По-четверте, правовий порядок підлягає аналізу як цілісне і оформлене утворення. Тут спостерігаються різні рівні впорядкованості – наприклад, законодавчий, виборчий, судовий порядок. Частина і ціле мають свої характерні особливості. Далеко не всі сфери соціальної життя, що входять у правопорядок чи активно впливають на нього, упорядковані нормативними актами. У правопорядку досить багато загальносоціальних тенденцій, вимог, характеристик, які не мають юридичного змісту, але без яких він неможливий. Такими є справедливість, моральність, демократизм, вимоги соціальної нормативності тощо.

Отже, очевидно, і законність, і правопорядок протистоять сваволі, порушенню законних прав і інтересів громадян (організацій). Це підкреслює те, що «законність» і «правапорядок» близькі одне до одного, але не збігаються за змістом.

Аналізуючи зміст поняття «законність», необхідно зазначити, що значна група вчених визначає її як точне, неухильне дотримання, виконання норм права всіма учасниками суспільних відносин [5, с.337; 6, с.8; 7, с.62].

Це визначення відображає досить істотні риси і властивості законності, краще свідчення тому – майже дослівне включення даного формулювання в інші дефініції законності. Разом з тим не можна не звернути увагу на те, що в основу розглянутого визначення покладені назви деяких форм реалізації права, тобто видів діяльності по здійсненню його норм («дотримання», «виконання»), що може привести до ототожнення законності і цієї діяльності. Тому в деяких роботах прямо обумовлюється, що змістом законності є не саме виконання законів, не діяльність по їх здійсненню, а відповідність цієї діяльності закону. Віддаючи належне даній позиції, вважаємо, що навряд чи можна визнати досить вдалим таке визначення, яке вимагає відповідних застережень.

Також поширене розуміння законності як принципу чи вимоги точного дотримання правових норм [8, с.112; 9, с.148; 10, с.14].

Ці визначення, на наш погляд, відображають, підкреслюють особливу значимість і актуальність законності у сучасних умовах.

Інші вчені, з тим щоб підкреслити реальність законності, у ряді визначень розкривають її сутність через таку категорію як «режим». Законність розглядається як стійкий суспільний (чи правовий) режим, який характеризується загальним, точним виконанням правових норм [11, с.17; 12, с.28; 13, с.17].

Так, наприклад, П.М. Рабінович під законністю розуміє правовий режим як стан відповідності суспільних відносин законам і підзаконним актам держави [14, с.17].

Законність, у свою чергу, вважає С.Е. Жилінський, одна з найбільш загальних правових категорій режиму, що виражає фактичний стан, динаміку й ефективність правового регулювання суспільних відносин [15, с. 92].

Таким чином, усі три викладені варіанти визначення законності описують її як властивість правової діяльності учасників суспільних відносин. Причому перше відносить цю властивість до самої діяльності; друге – говорить, власне кажучи, про властивості моделі цієї діяльності; третє – приділяє головну увагу результату, коли відповідність закону стає загальною властивістю усіх (чи більшості) дій і утворює у цьому зв'язку режим громадського життя. Нас цікавить другий варіант тлумачення поняття законності – як стан відповідності суспільних відносин законам і підзаконним актам держави. Саме відповідність суспільних відносин законам, які існують у державі, визначає законність як ціль діяльності правоохоронної системи.

Законність – це сукупність відомих вимог, що висувалися до всіх суб'єктів у правовому регулюванні. На думку С.С.Алексєєва, «це вимоги не тільки найсуворішого, неухильного дотримання і виконання норм позитивного права, й: а) верховенства законів стосовно всіх інших правових актів; б) рівності всіх перед законом; в) забезпечення для всіх суб'єктів повного і реального здійснення суб'єктивних прав; г) незалежного і ефективного правосуддя; д) ефективної роботи всіх правоохоронних органів» [8, с.44].

На відміну від законності, правопорядок трактується як реальне забезпечення і реалізація суб'єктивних прав, дотримання юридичних обов'язків всіма громадянами, посадовими особами, органами і організаціями. У

цьому зв'язку в літературі правопорядок визначається як певна система суспільних відносин, які ґрунтуються на основі права й законності [16, с.29], як заснована на праві і законності організація суспільного життя, що відображає якісний стан суспільних відносин [17, с.457] або як стан фактичної впорядкованості суспільних відносин, що виражають реальне, практичне здійснення вимог законності [18, с.235].

М.Н.Марченко при визначенні правопорядку «виходить із розуміння правопорядку як об'єктивно обумовленого стану, властивості соціального життя, яке характеризується внутрішньою узгодженістю й урегульованістю системи правових відносин і зв'язків, заснованих на реалізації демократичних, гуманістичних принципів і нормативних основ права й законності; прав, свобод обов'язків всіх суб'єктів» [19, с.286].

Правовий порядок відбиває корінне питання політики – питання державної влади як свідчення її реальності і здійснення, досягнення поставлених цілей. Це підтверджує конституційне, адміністративне й інше законодавство як центральна ланка правопорядку. У ньому відбиваються економічні інтереси, форми власності на засоби виробництва, виробничі стосунки, процеси, форми і розміри розподілу виробленого продукту. Закріплюються форми організації, структура і повноваження державних органів законодавчої, виконавчої та судової влади.

Погляди соціальних груп щодо ідеалів правопорядку і реальна практика часто не збігаються. Правопорядок – форма організації суспільного життя. Проте нерідко він переростає у свою протилежність – узаконені сваволі й беззаконня. Межові зони переростання являють собою дуже тонку і не завжди помітну межу. Інша проблема полягає в тому, що зміст правопорядку дуже динамічна категорія. Тому при дослідженні правопорядку важливо враховувати не тільки ідеї і прагнення, й їх реальне втілення на практиці. Аналіз реальності правового буття дозволяє робити прогнози про шляхи формування, вдосконалення розвитку правового порядку. У ньому зливаються два вихідних початки. З одного боку, об'єктивні закони і тенденції розвитку, життєві реалії, соціальна нормативність і потреба у впорядкованості як умова функціонування суспільства. З іншого – діяльність держави, людей з правового оформлення потреб реальних процесів, правова нормативність у впорядкуванні відносин.

Соціальна нормативність вносить упорядкованість у реальне життя, і це її об'єктивна властивість. Виникнення та здійснення правового порядку виступає закономірністю соціального розвитку. Але визнання об'єктивної необхідності правопорядку не означає, що він формується стихійно. Навпаки, лише тоді, коли люди зі знанням справи і професійно використовують юридичні можливості і важелі і на вимоги соціальної нормативності накладають чітку правову урегульованість (нормативність), можливе досягнення поставленої мети. Суспільство потребує впорядкування найважливіших сфер людського співіснування, що й робиться правовими засобами. Будь-яка безсистемність, анархізм негайно завдають шкоди інтересам суспільства і людини. Навпаки, висока організованість, упорядкованість і уз-

годженість забезпечують додержання прав, свобод та законних інтересів учасників суспільних відносин.

Правопорядок формується за вирішальної участі держави і народу. Його зміст і функціонування прямо залежить від узгодженості інтересів учасників суспільних відносин. Розбіжність інтересів держави і народу дестабілізує і руйнує правопорядок.

Вищезазначене дає змогу сформулювати поняття правопорядку як системи суспільних відносин, у яких поведінка суб'єктів є правомірною; як стан врегулювання соціальних зв'язків, підсумок утілення законності в реальні суспільні відносини. Його основними ознаками є наступні: а) він запланований у нормах права; б) виникає в результаті реалізації даних норм; в) забезпечується державою; г) створює умови для організованості суспільних відносин; д) виступає підсумком законності.

Аналізуючи співвідношення правопорядку та законності, можна встановити наявність між ними взаємозв'язків, які обумовлюють їх взаємну детермінованість. Розгляд сутності феноменів правового порядку та законності дає змогу зробити висновок, що вони співвідносяться в такий спосіб:

1) правопорядок являє собою мету правового регулювання, саме для його досягнення видаються закони й інші нормативно-правові акти, здійснюється удосконалювання законодавства, вживаються заходи для зміцнення законності;

2) не можна домогтися правопорядку іншими способами, крім удосконалювання правового регулювання і забезпечення законності;

3) зміцнення законності закономірно і неминуче приводить до зміцнення правопорядку;

4) конкретний зміст правопорядку залежить від змісту законності.

Список літератури: 1. Козбаненко В.А. Государственное управление: основы теории и организации: Учебник. у 2-х т. Т.1. М., 2002. 2. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. М., 2000. 3. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. 0-28 В.В. Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп. М., 2001. 4. Абдулаев М. Теория государства и права: Учебник. СПб., 2001. 5. Чхиквадзе В.М. Государство, демократия, законность. М., 1967. 6. Магруфов А.А. Социалистическая законность – основа деятельности органов внутренних дел. Ташкент, 1977. 7. Строгович М.С. Основные вопросы советской социалистической законности. М., 1966. 8. Алексеев А.А. Проблемы теории права. Свердловськ, 1972. 9. Иванова З.Д. О совершенствовании законности и культуры в работе советской милиции. М., 1973. 10. Горный А.Г. Социалистическая законность и воинский правопорядок. М., 1973. 11. Гранин А.Ф. Социалистическая законность и правопорядок. К., 1970. 12. Ремнев В.И. Социалистическая законность в государственном управлении. М., 1979. 13. Демков Л.Л. Обеспечение законности в общенародном государстве. Минск, 1980. 14. Рабинович П.М. Проблемы теории законности развитого социализма. Львов, 1979. 15. Жилинский С.Э. Деятельность государства по укреплению законности. М., 1983. 16. Черданцев А.Ф. Проблемы правопорядка и российское государство // Право и жизнь. 2000. № 5. 17. Шабуров А.С. Законность и правопорядок // Теория государства и права: Учебник для вузов. М., 1997. 18. Алексеев С.С. Общая теория права. Т.1. М., 1981. 19. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. проф. М.Н. Марченко. М., 1999.

Надійшла до редколегії 03.06.05